

ÇOCUĞUN KİŞİLİK GELİŞİMİNDE ZİHİN BİLİMİ

Ar. Gr. Dentz GÜLER

Gelişim, canlı varlığın tüm yaşamı boyunca geçirdiği ileriye ve geriye yönelik değişiklikleri kapsamaktadır (1). Örneğin, beden gelişimi dendiğinde, canlının anne karnındaki durumundan ölüme kadar geçirdiği büyüme, durgunluk ve çöküş evrelerindeki tüm değişiklikler anımsanır. Bununla beraber, genel olarak ve özellikle günlük dilde kullanılan gelişme kavramı, yaşamın başlangıcından (fiziksel doğumla) yetişkinliğe doğru fizyolojik ve psikolojik yetilerin artması biçiminde olan değişiklikler anlamındadır.

Gelişim kavramı, düzenli, uyumlu, sürekli bir ilerlemeyi ve bütünleşmeyi dile getirmektedir. Başka deyişle, belli bir doğrultuya yönelik dizgeli değişimlerdir. Bütünleşmeyle gelişimin her evresi, kendinden sonra gelen evreyi etkiler ve bu gelişmeler insan yaşamının sonuna kadar hiç kesilmeden süregider. Bu süreç içinde insanda bedensel, davranışsal, zihinsel, duygusal, toplumsal vb. gelişmeler söz konusudur. Genel olarak insanın kendisini ve insanları tanıyabilmek için gelişim ile ilgili temel kavram ve ilkeler ; gelişim evreleri ve özellikleri, çocuk psikolojisi, çocuk gelişimi, eğitim psikolojisi vb. çeşitli disiplinler tarafından ele alınmaktadır (2).

-
- (1) C. I. SANDSTRÖM, *Çocuk ve Gençlik Psikolojisi*, Çev: R. ŞEMİN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul : 1971, s. 3.
(2) Gelişimin temel kavram ve ilkelerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: ÖZCAN KÖKNEL, *İnsanı Anlamak*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 285 ; İnsanın gelişim evreleri ve özellikleri için bkz: R. F. BIEHLER, *Child*

İnsan duyan ve düşünen bir yaratıktır (3). Koku, tat, dokunma ve organik duyu (iç duygular), insanların gerçek olarak bildiği dünyayla olan iletişimin temel oluklarıdır. Bu oluklarla alınan veriler, sorunların kavranmasına ya da yaratılarak çözümlenmesine ve durumları anlaması yeteneğine bağlıdır. Bu yeteneğin işleyişi, geliştirilmesi insanın zihninde gerçekleşen bir durumdur.

Mevelopment: An Introduction. Second Edition, Houghton Mifflin Co., Boston, 1981, HALÜK YAVUZER, **Çocuk Psikolojisi**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1984.

Gelişim süreci içinde insanda bedensel, davranışsal, duygusal, toplumsal gelişmeler söz konusu olup çeşitli kuramlar ortaya koymuştur. Bu kuramlar içinde psikanalitik, toplumsal öğrenme ve bilişsel gelişme kuramları önem kazanmaktadır. **Psikanalitik kuramda Freud**, daha çok duygu, heyecan, etkilenme üzerinde durarak, bireyin kişilik oluşumunu duygusal-güdüsel bir süreç olarak ele almıştır. İnsanın kişiliği altben (id), ben (ego), üstben (süperego) olan üç yapıdan oluşur. İnsanda bu yapılar, kişinin gereksinimlerini olumlu biçimde doyuracak bir dengenedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: GÖKÇE CANSEVER, **İçindeki Ben: Freud Görüşünün Açıklanması**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.

Toplumsal Öğrenme Kuramı, insanların toplum içinde yaşamasından ortaya çıkmıştır. Toplumsal öğrenme kuramı en geniş anlamıyla, çocuğun gelişiminde öğrenmeyi temel alır. Bu konuda öykünme (imitation) kavramına toplumsal uyumda önemli bir yer aldığı öne sürülmektedir.

Toplumsal öğrenme kuramında son yıllarda geliştirilen bir yaklaşımda «gözlem yoluyla öğrenmedir». Bu yaklaşımda bireyin, modeli gözleyerek öykündüğü ve öykündüğü modelle benzemeye çalıştığı görüşü savunulmaktadır. Bu kuramsal yaklaşımda, insanların gözlem yoluyla daha hızlı öğrendikleri görüşüne dayanmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: ALBERT BANDURA, **Social Learning Theory**, Printice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1977.

Bilişsel Gelişme Kuramında, J. Piaget, gelişim kuramı açısından zekâyı betimler ve gelişimi bir denge -dengesizlik yeni bir denge süreci olarak görür. Bu sürecin kesintisiz olarak işleyebilmesi uyum sağlama (adaptation) kavramına bağlıdır. Uyum sağlama, birbirini tanımlayan, özümleme ve uyuma olan iki yapıdan oluşmaktadır.

Özümleme ve uyuma arasında zihnin iç dengesini bozmayacak bir şekilde bütünleşmesini sağlamaya, başka deyişle zihinsel dengeye, dengeleme (equilibration) adını verir. Piaget'e göre gelişim, düşük düzeyde bir dengeden daha yüksek düzeyde bir dengeleme işidir. Çocuk yetişkinlik zekasına ulaşana kadar, hepsi birbirinden farklı psikolojik yapılar gösteren bir dizi aşamalardan geçmektedir. Bu aşamalar şu şekilde sıralanmaktadır:

- 1- Duygusal-devinim dönemi (sensory-motor period),
- 2- İşlem öncesi dönem (preoperational period),
- 3- Somut işlemsel dönem (period of concreta operations),
- 4- Soyut işlemsel dönem (period of formel operations).

Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: J. PIAGET, **The Child and Reality: Problems of Genetic Psychology**, Penguin Books, Wisconsin, 1973; GÜLSEREN GÜNÇE, **Çocukta Zihinsel Gelişim: Piaget Kuramına Toplu Bakış**, Ankara, 1975.

- (3) L. RON HUBBARD, **İnsan Aklının Sınırları: Dianetics**, Çev: GÖNÜL SUVEREN, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 27.

A- ZİHİN BİLİMİ

Zihin algılar (duyu iletisinde bulunur), hayal eder, kavrar ve çözümler. Uzantıları olan algılama yetenekleri, bellek bankaları ve hayal gücünün hizmet ettiği zihin, her zaman doğru ve dakik yanıtlar bulur (4). Gözlem, eğitim ve görüş açısı bunları değiştiren öğelerdir. Bu durum, zihin biliminin (dianetics) yapısı ve kapsamı içine girmektedir.

Zihin bilimi, yalnız bir bilim olmakla beraber şunları içerir (5):

- 1- Düşünmeyle ilgili bir bilimdir.
- 2- İnsanın temel doğası keşfedilir. Bu temel yapının iyi olduğu keşfedilmiştir.
- 3- İnsan belleğinin genişliği, depolama kapasitesi ve anımsama gücünü saptar.
- 4- Toplumsal, siyasi, askeri, eğitim ve insanlarla ilgili diğer çeşitli çalışmaları zenginleştirir.

Zihin bilimi, geniş bir konudur. Bunun tek nedeni insanın geniş bir konu olmasıdır. İnsanın tüm hareketlerini kapsayan, insan zihninin bütün işlevleridir.

İnsan, bir canlı olarak sınırlı evrende «yaşa» emrine uymaktadır. İnsanın hayatta kalmaya sürdüğü düşüncesi yeni bir şey değildir. Ama insanı yalnızca hayatta kalmanın güdülediği, harekete geçirdiği yeni bir düşüncedir (6). İnsanın hayatta kalma amacı, onun en geliştirilmiş bir yaşama düzeneğinin (mekanizmasının) olduğu anlamına gelmemelidir. Değişen çevre, değişim (mutasyon), herhangi bir canlının hayatta kalma tekniklerini oluşturmasını kötü bir biçimde etkiler.

Hayatta kalma süreci içinde canlılar değişir ve ölür. Yeni bir canlı gelişir. Bu durum insanın bir canlı olarak sembiyotik olduğunu, başka deyişle karşılıklı ilişkilerle beslendiğini göstermektedir.

(4) A.g.k., s. 29.

(5) Ayrıntılı bilgi için bkz: A.g.k., s. 17-19.

(6) A.g.k., s. 31.

İnsanın özgür istençli (iradeli) bir canlı olduğu bilimsel bir gerçektir (7). Bu özgür istencine karşın, yine de diğer canlılara ve genel çevresine bağlıdır. İnsandan söz ederken, hayvanlarla verilen örnekler hiçbir işe yaramazlar. Deneylede gösterilen uyarım-tepki denklemi, canlı ne kadar karmaşıkta o ölçüde etkisiz kalır. İnsanın karmaşık yapısı ele alındığında, uyarım-tepki açısından pek çok değişkenle karşılaşılır. Bu durumu insanın özgür istenci yaratır.

Bir insan ne kadar özgür istençli ise «düğmesine basıldığı zaman hareket eden bir makine olmaktan o ölçüde uzaklaşır (8)». Zihinsel gelişimden yoksun bırakıldığı ya da özgür istenci benimsenmediğinde, bir kukla gibi davranması sağlanabilir.

İnsanın hayatta kalması, bir kişi olarak sadece kendisi, grup ya da toplum, insanlık uğruna ya da cinsellik için olduğu ileri sürülmüştür. Bu varsayımların hiçbirisi tek başına işe yaramadığından, hayatta kalma deviniminden dört devinim türetilmiştir (9):

- 1- Kişinin nihai yaşamıyla ilgili güdüsüdür. Bu sadece onun yaşamıyla ilgilidir. Bütün karşılıklı ilişkilerini (sembiyotlarını) ve kendi yararı için kültürün gelişmesini içerir.
- 2- Kişinin cinsel (seks) eylemi, çocukların yaratılmaları ve yetiştirilmeleri yoluyla nihai yaşamaya erişme güdüsüdür. Bu onların karşılıklı ilişkilerini, kültürün çocuklar için gelişmesini ve geleceklerinin güvence altına almasını içerir.
- 3- Kişinin grubun nihai yaşamı için duyduğu istektir. Grubun karşılıklı ilişkilerini ve kültürünün gelişmesini içerir.
- 4- Kişinin bütün insanlığın nihai yaşamıyla ilgili güdüsüdür. Bu insanlığın karşılıklı ilişkilerini ve kültürünün gelişmesini içerir.

Belirtilen dört devinimi kesin sınırlarla ayırmak zordur. Hayatta kalma devinimi kişiden uzanarak, bütün türü ve karşılıklı ilişkilerini (sembiyotlarını) kapsar (10). Devinimlerden hiçbirisi bir diğerinden daha güçlü değildir. Geçmiş ve geleceği içeren devinim, insanın yaşamaya doğru izlediği yollardır.

(7) A.g.k., s. 41.

(8) A.g.k.

(9) Devinim sözcüğü ile yaşama olan bağılık anlatılmaktadır. Hayatta kalma devinimi ile tüm etkinliklerin dayandığı ve temel olan YAŞA emri kastedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: s. 45-46.

(10) A.g.k., s. 46.

Devinim, bir insan, grup ya da toplum içinde etkinlik gösterirken birbirleriyle yarışır. Herhangi bir insan ya da grup tam anlamıyla mantıklı bir düzeyde, insanla ya da grupla rekabet edebilir. Bir sorunda en uygun çözüm, mümkün olduğu kadar çok sayıda devinim için yaratıcı ya da yapıcı olmalıdır. Başka deyişle, herhangi bir sorunun en uygun çözümü, tüm devinimler için en fazla yarar sağlayandır (11). Bu bir araştırmaya üzerinde çalışan insanın, belirtilen dört devinimle ilgili herşeyin yararını sağladığı zaman başarılı olur anlamındadır. En uygun çözümün olması için gruba, insanlığa ve insanın kendisine yarar sağlaması gerekir. Ama sadece cinsellik devinimiyle, kişi devinimini engelleyen bir çözüm en iyi sonuç değildir.

Bu durumda herhangi bir sorunun en iyi çözümü çok sayıda varlığa en fazla yarar sağlayandır. Bu varlıklar içinde kişi, çocuklar, aile, iş grupları, siyasi gruplar, insanlık da bulunmaktadır. Bir sorunun en uygun çözümü zihnin işlevleri ile yakından ilişkilidir. Çünkü insan zihni bilgiyi algılar, saklar, sorunları çözer ve soru sorar.

İnsan beyni üç temel bölümden oluşmaktadır (12):

- a. Analizci zihin
- b. Tepkisel zihin
- c. Somatik zihin

a. Analizci Zihin

Analizci zihin, beynin deneyimlerinden elde edilen bilgiyi kavrayan ve saklayan bölümüdür. Bu bilgiden yararlanarak sorunları çözer ve canlının belirtilen dört devinimi izlemesini sağlar. Özellikle ayrımlar ve benzerlikler üzerinde durur.

Analizci zihin, bir bilgisayara benzetilebilir. Beynin bilgisayara benzeyen bölümü, analizci zihindir. Çünkü, bu bölüm bilginin irdelemesini gerçekleştirir.

Bilgisayardaki monitör, analizci zihnin bir parçasını oluşturmaktadır. Monitör, kişinin olayların farkında olma merkezi olarak tanımlanmaktadır (13). Buna çeşitli adlar verilmesine karşın, sonunda «ben»e dönüşmüştür. Bu durumda monitör, doğal olarak analizci zihni denetleyendir (kontrol eden).

(11) A.g.k., s. 47.

(12) A.g.k., s. 53.

(13) A.g.k.,

Analizci zihinde, standart bellek bankaları bulunmaktadır. Bunların yapı açısından nerede buldukları konu dışındadır. Analizci zihnin çalışabilmesi için verilere gereksinim duyulmaktadır. Bu veriler algılar, anılar ve hayal gücüdür (14).

Analizci zihinde bulunan standart bellek bankalarında çeşitli duyu organları aracılığıyla alınan bilgiler depo edilir. Standart bellek bankalarında depolanan bilgiler, analizci zihin alır. Bilgiler doğru biçimde değerlendirilsin ya da değerlendirilmesinler onlar hep vardır.

Standart bankalar birkaç tanedir. Her algı için bir tek ya da bir dizi banka vardır (15). Bu durumda herhangi bir algı, kavram olarak dosyalanmaktadır. Görme, duyma, dokuma, tat, koku, acı, ritim, ağırlık... vb. her algı tam olarak standart bankalara düzenli bir biçimde depo edilir. Örneğin, hareket halindeki bir arabanın görüntüsü renk, biçim olarak görme bankasına; arabanın sesi kulaklar aracılığıyla duyma bankasına; o andaki diğer duyularla ilgili algılarda ilgili bankalara depolanır. Dosyalama işlemi çok erken çağda başlar ve tüm yaşam boyu sürer. Ancak bilinçsizlik anları dışında, dosyalamanın sonsuz bir kapasitesi olduğu anlaşılmaktadır.

Analizci zihin, standart bellek bankalarından bilginin tam bir kopyalarını alır, doğru sonuçlar sağlamak için yeni deneyimleri, eskileri açısından denetler ve değerlendirir.

b. Tepkisel Zihin

Analizci zihindeki standart bankalarında var gibi gözüken fakat aslında olmayan iki durum söz konusudur. Bunlar ıstırap veren duygu ve fiziksel acıdır. Canlıya sadece uyarım-tepki temeline göre yol gösteren, beynin ıstırap veren duyguları ve fiziki acıyı saklayıp, başka deyişle depolayan bölümüne, tepkisel zihin denmektedir.

Her insanda tepkisel zihin bulunmaktadır. Tepkisel zihine analizci zihinde olduğu gibi, hizmet eden bir bilgi deposuda bulunmaktadır. Bu bilgi deposuna tepkisel zihinde, engram bankası denilmektedir. Engram bankasının sapsmış içerik taşıdığı anlaşılmıştır (16).

(14) A.g.k., s. 57.

(15) A.g.k., s. 55.

(16) A.g.k., s. 61

İnsanda çeşitli etkilere yol açan, onlara neden olan tem merkez, tepkisel zihindir. Duymayla ilgili anıları engeller, insanın kekelemesine yol açar, zorlama, baskı... vb. zihinsel rahatsızlıklara neden olur. Çocukların karanlıktan korkarak ağlamalarına ve bağırmasına neden olan, yine tepkisel zihindir. Bu zihin, insanın umutlarını baskı altında tutmasına, harekete geçmesi gerekirken kararsızlaşmasına yol açar ve daha yaşamaya başlamadan önce öldürür (17).

İnsanların sapmasına kaynak olan tepkisel zihindir. Tepkisel zihindeki engram bankası boşaltıldığında istenmeyen bütün belirtiler yok olur. Böylece insan, üst düzeyde yaşamaya başlar.

Tepkisel zihin ya da sapma durumu bilinçsizlik zamanında ortaya çıkmaktadır. Bilinçsizlik denilen durumun başlıca kaynakları; kazaların yarattığı şoklar, ameliyatlarda kullanılan anestezi gereçleri, kazaların verdiği acı ve hastalıkların neden olduğu bezeyanlardır (18). Bilinçsizlik süresi, analizci zihindeki bellek bankalarındaki boşluklar halinde görülür. Bir insan tam ya da yarı bilinçsiz durumda iken, tepkisel zihin tam olarak ya da kısmen devreye girer. Başka deyişle, analizci zihin devreden tümüyle ya da kısmen çıkartıldığında, tepkisel zihin ise tam olarak ya da kısmen karışır.

Bunlar tüm yaşam boyunca, analizci zihnin tam çalıştığı süreye, tepkici zihnin çalıştığı süre eklenerek, birbirini izleyen kayıtlar oluştururlar. Böylece insan kendindeyken canlı analizci zihninin tam denetimindedir; bilinçsizleşmeye başladığı zaman tepkisel zihin devreye aynı derecede girer (19). Bilinçsizlik anları genellikle insanda «yaşamaya-karşı» olan dakikalar olarak nitelendirilir.

Tepkisel zihin, ıstırap veren duygular ve fiziki acıyı saklama ya da depolama olarak tanımlanmıştır. Aslında depolanan **engram**'lardır. Engram kavramının zihin bilimi açısından anlamı şudur: «bir uyarının, bir dokunun protoplazması üzerinde bıraktığı kesin ve kalıcı iz (20)». Bu durum, tam ya da kısmi bilinçsizlik süresinde varolan her algının kayıtlarıdır. Böylece engramlar, devinimi engelleyen, onların yaşam güçlerini yek eden; zekâyı yanlış ya da uygun biçimde ayrılmamış bilgi vererek engelleyen, fiziksel acıyı ve ıstırap veren duyguyu içeren bir bilinçsizlik amıdır.

(17) A.g.k., s. 62.

(18) A.g.k., s. 68.

(19) A.g.k.

(20) A.g.k., s. 69.

İnsanın gelişiminde engramlar, değer bakımından tümüyle olumsuz bir rol oynar. Özellikle dil ve insanın yaşantısı, engramı insan için yararsız bir hale sokmuştur (21). Bu durumda engramın yaratıcı bir değerinin olduğu söylenemez.

Normalden saptırıcı üç tür engram vardır. Bunlar (22):

- 1- Yaşamaya karşı olan engram,
- 2- Yaşama yanlısı olan engram,
- 3- Acı veren duygu engramı.

Değinilen bu üç tür engramlar yalnızca analizeci zihni tümüyle ya da kısmen devre dışı bırakacak kadar güçlü fiziksel acı ya da ıstırap veren duygulardır. Bu durumda canlının yaşamına karşı ya da yaşamasından yanaymış gibi görünmektedir.

Engramların neden olduğu iki durum daha söz konusudur. Bunlardan biri **dramatize etme**, diğeri ise **valans**'tır (23).

Tepkisel zihne göre dramatize etme, yaşamayla ilgili bir davranıştır. Bu düşüncenin temelinde, canlının benzer bir durumdan aynı biçimdeki davranışla kurtulacağı düşüncesi yatmaktadır. Bir çocuğun tepinip ağladığı, bir insanın öfke nöbeti geçirdiği, bir kişinin bir dizi mantıksız davranışlarda bulunması dramatize etme örnekleridir. Bu duruma, engramın yeniden tümüyle uyarılması ve canlıyı iyice etkilemesi neden olur. Böylece insan engramın söylediği rolü oynayan bir sanatçı ya da kukla durumuna gelmektedir.

Örneğin, sürekli olarak dayak atılan ya da karanlık odaya kitlenen çocuk, engramını dramatize etmek için kendisine yapılan ve söylenenleri olduğu gibi yineleyebilir. Bu durumu kardeşine, oyuncuğuna ya da arkadaşına uygulayabilir.

Valans sözcüğü ise, bir engramdaki dramatik kimselerden birinin kişiliği anlamına gelmektedir (24). Verilen örnekte iki valans bulunmaktadır. Dayak yiyen çocuğun kendisi ve dayak atan kişi. Bu durumda dramatize edilecek kişi kazanan rolünü oynayan, dayak atan kişidir. Böylece yeniden uyarıcı etkenler, ortaya çıktığında kazanan kişi rolünü oynamak gerekir. Başka deyişle çocuktaki

(21) A.g.k., s. 70.

(22) Ayrıntılı bilgi için bkz: A.g.k., s. 249-282.

(23) A.g.k., s. 68.

(24) A.g.k., s. 87.

engram, kardeşinin bir davranışı yüzünden harekete geçtiği zaman kazanan valansı, dramatize eder.

Bir insan daha on yaşına basmadan engramlarla birlikte eli kadar valans toplar (25). Engramlardan biri uyarıldığı zaman bu valanslar kullanılmaktadır. Bu durum bir kişilik değişmesine yol açabilmektedir.

c. Somatik Zihin

İnsan beyninin üçüncü bölümünü somatik beyin oluşturmaktadır. Somatik zihin, analizeci ya da tepkisel zihnin emriyle çözümleri fiziksel düzeyde uygular.

Her engramda bulunan iki belirgin grup vardır. Birincisi zihinsel sapma, diğeri de somatik'tir (26). Zihinsel sapma, mantığa uymayan herhangi bir durumdur. Somatik ise, insanın tüm fiziksel varlığı ve becerisi, sağlığı bakımından geçerlidir. Engramların neden olduğu, kökü zihinde bulunan ama yine örgensel (organik) rahatsızlık olan psiko-somatik hastalıklar da söz konusudur.

Psiko zihni, somatik'te bedeni betimlemektedir. Psikosomatik deyim de zihnin bedeni hasta etmesi anlamına gelmektedir (27). Başka deyişle, zihnin iyi çalışmaması durumunda bedende fiziksel biçimde oluşturulan hastalıklar kastedilmektedir.

Bir engramın olabilmesi için, ıstırap veren duygu ve fiziksel acı içermesi gereklidir. Günlük yaşamda bir engram yeniden uyarıldığında bu ıstırap veren duygu ve fiziksel acı belirebilir. Fiziksel acı ya da ıstırap veren duygu değilse, bir sapma olarak görülüyor zaman, kişi başka bir valans'ta demektir. Söz konusu kişi, kendi valansında acı duyduğunda, zihin bilimi açısından buna somatik belirti denir.

Bu durumda bir insan, kendisinininkinden başka bir valansı dramatize ettiğinde sapma; engramdan bir başka valansa geçen bu dramatize etme daha güçlü biri ya da kişinin kendisi tarafından baskı altında tutulduğunda somatik belirti görülür (28).

Engramlarındaki valansları dramatize eden insan, başkalarının davranış ve düşüncelerine önem vermez ve hatta şiddet kullanır.

(25) A.g.k., s. 88.

(26) A.g.k., s. 102.

(27) A.g.k., s. 97.

(28) A.g.k., s. 107.

bilir. Kendisini tutarak, bir dramatize etmeye kalkışmayan ya da toplumun böyle davranmasını engellediği bir insanda, sonuç olarak psiko-somatik hastalık görülür.

İnsanın yaşayabilmesi, diğer insanlara bağlı olduğundan toplumda engramlarını dramatize eden bir insan yaşayamaz. Dramatize ettiği zaman valansların çatıştığı, başka deyişle insanın bulunduğu valansa başka bir valansın yönelttiği yermelere hedef olur. Bu tür sorunlarını çözümleyememiş insanların kişiliği ve zekasını, hatta insanlığını da ortadan kaldırır.

ZİHİN BİLİMİNİN KATKILARI

Zihin bilimi, insan zihninin araştırılmasını içermektedir. Eğitim, tıp, siyaset, sanat başka deyişle insanın olduğu ve insan düşüncesinin bütün dallarını açığa çıkarır.

Zihin biliminin kullandığı düzenek, insan beyninin sahip olduğunu bilmediği ve herkeste doğuştan beri bulunan bir işlemdir. Bu yetenek, genel düşünme işlemi kullanılması gerektiği anlaşılan, ancak insanın nedense daha önce farkına varmadığı bir özelliktir. İnsan bu yeni yeteneğine sahip olduğunu öğrendiğinde, daha iyi düşünmeye başlayabilir.

Bu yolla bir insan, bir nedeni bildiği zaman genellikle bunun etkili olmasını önleyebilir. Başka deyişle insan, bir sapma ya da psiko-somatik hastalığın nedenini bildiği zaman, bunların önlenmesi konusunda önemli adımlar atabilir, engramların etkilerini azaltabilir ya da tümüyle önler. Böylece insan, zihin ve fizik bakımından sağlıklı olur, devrimlerinin güçlenmesini, analiz gücüne ve belleğinin canlanmasını sağlar; çevresiyle ve toplumda uyum sağlar, bu açıdan istediği gibi değişiklikleri yapabilir; kişiliğini belirginleştirerek yaratıcı ve yapıcı bir insan haline gelir.

B. KİŞİLİĞİN OLUŞUM SÜRECİ

Kişilik, tarihsel gelişim içinde bilimin her zaman yakından ilgilendiği bir konu olmuştur. Bugüne kadarda çeşitli tanım ve görüşler ileriye sürülmüştür. Yapılan tanımlamaların hemen hepsinde iki temel özellik ortaya çıkmıştır. Bunlar, kalıtsal ve çevresel etkenlerdir. Birtakım çalışmalara göre kişilik oluşumunda kalıtsal etkenler ön plana çıkmaktadır.

Çağdaş psikologlar ise, kalıtımsal etkenlerin kişilik oluşumundaki önemini yadsınmamakla beraber, çevrenin etkilerini de vurgulayarak, kalıtım ve çevre etkenlerinin dengelendiği kişilik yaklaşımları üzerinde durmaktadır. Bu konuda bir yoruma göre, çocuğun temel yapısı ne olursa olsun, zaman geçtikçe ortaya çıkan huy özelliklerinin doğrudan doğruya kalıtımla geçtiğini öne sürmek doğru değildir. Bunlar bir yaşama ve öğrenme sonucu yerleşirler. Bu nedenle, kişilik gelişiminde kalıtım ve çevrenin paylarını kesin bir biçimde ayırıp göstermek olası dışıdır (29).

Kişilik, sayısız etkenlerden oluşan, değişik katmanların bulunduğu bir yapıdır. Bu katmanlar şu şekilde sıralanabilir (30):

- Birinci katmanda, kişiliğin bedensel nitelikleri bulunur. Bunlar arasında kalıtımla geçen ve gebelik ya da doğum sırasında dölüt üzerinde etkili nedenlerin oluşturduğu, beden yapısına ilişkin özellikler, özürler yer alır.
- İkinci katmanda, bedensel ve ruhsal yapının oluşmasında, gelişmesinde önemli rol oynayan, bedensel yapıya biçim veren iç salgı bezlerinin işlevi bulunur.
- Üçüncü katmanda, kişiliğin oluşup gelişeceği ruhsal yapının temelini oluşturan zekâ vardır.
- Dördüncü katmanda, yaşam gereksinimlerini karşılamaya yönelik içgüdü ve dürtülerden oluşan güdüler yer alır.
- Beşinci katmanda, güdülerden kaynaklanan duygulanım ve çöşku alanı vardır. Bu katmanın kişiye özgü özelliklerine huy ya da mizaç (temperament) adı verilir. İç ve dış uyarımlara bağlı olarak kişinin mizacında ortaya çıkan kısa süreli değişmelerde duygu durumu, ruh hali (mood) alını ahr.
- Altıncı katmanda, kişiliğin benliği bulunur. Benliğin kendi iç ve dış çevreyle kesintisiz sürüp giden iletişim ve etkileşimi kişiliğe özgü özellikleri verir.

(29) Kişiliği tanıyıp anlamak ve değerlendirmek girişimleri çok eski zamanlarda başlamıştır. Hippocrates (İ.Ö. 460, 377) mizacın beden yapısından ve kimyasından etkilenişine göre kişiliği tanıma çalışmaları yapmıştır. Ayrıca ruhsal ve toplumsal yapıya göre kişilik; ruhsalim öğretilerine, toplumsal ve kültürel öğretilere dayanan kişilik çalışmaları da gerçekleşmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: ÖZCAN KÖKNEL, Kaygıdan Mutluluğa: KİŞİLİK, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 93-154.

(30) Anılan katmanlar ve ayrıntılı bilgi için bkz: A.g.k., s. 25-27.

- Yedinci katmanda, kişiliğin dışarıya yansıyan, başkaları tarafından algılanan, değerlendirilen duyguları, düşünceleri, tutumları, davranışları, hareketleri ve eylemleri vardır.
- Sekizinci katmanda, kişiliğin dışarıya yansıyan özelliklerinin toplum değerleri, kuralları ve töre (ahlak) açısından değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan karakter vardır.
- Dokuzuncu katmanda, kişinin kendi olduğu ya da olmak istediği biçimde benimsemesi ya da benimsettirmesi, kişiliğinin gerçekliğini kanıtlaması, kendini varlaması için başvurduğu yöntemler, yollar bu amaç uğruna harcadığı çaba ve ortaya çıkardığı ürünlerden oluşmaktadır.
- Onuncu katmanda kişi, kişiliğini oluşturan öteki katmanların bilincinde olarak akıp giden zaman içinde evrendeki yerini ve değerini belirler.

Belirtilen bu on katman, bütün kişilik yapıları için söz konusudur. Bu katmanların dengeli, düzenli bir birleşme ve bütünleşme içinde olması, asıl olandır. İnsanın insanca nitelikler kazanması ancak böyle gerçekleşebilir.

a. Kişiliğin Oluşum Sürecini Etkileyen Etkenler

Kişiliğin oluşmasında iki etken bulunmaktadır. Bunlardan biri doğal ortam (kalıtsal yaşantı), diğeri de yaşama ortamıdır.

aa. Doğal Ortam

Doğal ortam, kişinin gövde yapısını oluşturan ona, bir doğa varlığı olarak biçim kazandıran etkenlerin egemenliğidir (31). Soyaçekim, yaratıls özelliği denilen gövde yapısıyla ilişkili nitelikler, kişileri birbirinden ayıran doğal davranış biçimleri, doğal ortamın sonucudur. İçe kapanık, öfkeli, ince yapılı, uysal, vurdum duymaz ya da doğuştan iri yapılı olma bunlar arasında en belirgin olanıdır.

ab. Yaşama Ortamı

Kişiliğin oluşumunda etkili olan etkenlerden doğal ortamın yanısıra yaşama ortamının önemi büyüktür. Yaşama ortamı, insanın

(31) İSMET ZEKİ EYÜBOĞLU, *İnsanın Boyutları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979, s. 226.

içinde bulunduğu varlık ortamıdır. Bu varlık ortamında kişiliğin oluşumunda çeşitli etkenler bulunmaktadır. ŞEKİL-1'deki çizimde kişiliğin oluşumunu etkileyen etkenlerin sıralaması gösterilmektedir.

ŞEKİL-1 : Kişiliğin Oluşumunu Etkileyen Etkenler

Bu konuyla ilgili kaynaklarda genelde televizyon, okul sıralamasından sonra ele alınmaktadır. Fakat, televizyonun günümüzde yaygınlaşması, çocuklar açısından radyodan bile önce televizyonun bilinmesi, bu sıralamayı değiştirmektedir.

aba. Ailenin Kişilik Oluşumuna Katkıları

İnsanın yer aldığı varlık ortamı içinde aile, evrensel bir toplumsal birimdir. Aile, toplumun bir örneklemini olarak geleneksel kurallar ve yasalar ortaya koyar. En genel tanımıyla aile, «evlenme, kan veya evlatlık edinme bağlarıyla birbirine bağlanmış, aynı evde yaşayan, aynı geliri paylaşan, oynadıkları çeşitli roller çerçevesinde (karı-koca, ana-baba, evlat-kardeş) birbirine etki yapan kendilerine özgü bir görgüyü yaratıp kuşaktan kuşağa devam ettiren insanların topluluğudur (32)».

Toplum bilim açısından ailenin görevlerini üç ana konuda toplamak olasıdır. (33)

(32) BEZZAN ŞAHİNKAYA, *Psiko-Sosyal Yönleriyle Aile*, Ank. Üni. Ziraat Fak. Yayınları: 287, Ankara, 1967, s. 19

(33) Ayrıntılı bilgi için bkz: SEHA L. MERAY, *Toplum Bilim Üzerine*, Hil Yayınları, İstanbul, 1962, s. 162-163; OYA TUNCER, «Çocuk ve Aile Çevresi», *Çocuk ve Eğitim*, Türk Eğitim Derneği Yayınları No: 3, Ankara, 1980, s. 5-6.

- 1- Eşlerin duygusal ve cinsel gereksinimlerine yanıt verir. Aile örgütü evlilik işbirliğinin kurulması ile işlerlik kazanır. Eşlerin etkileşim örüntüleride öncelikle karşılıklı gereksinme doyum ile oluşur.
- 2- Üyelerini ortak inançlar, amaçlar ve kurallarla birbirine bağlar.
- 3- Çocukların fiziksel olarak korunması, bakılması, büyütülmesi ve eğitilmesine olanak hazırlar. Çocukların yaşlarına uygun gereksinimleri, ailenin yapı ve gelişen devinimine göre işbirliği içinde ailede karşılanır.

Bu işlevler ele alınarak ailenin, cinsel ilişkileri sonuçlarıyla birlikte düzenleyerek, bireyin uyum yetisi ve gelişebilmesine olanak sağlayan bir kurumdur. Bu ölçü günümüzde çağdaş aile olarak nitelendirilen; anne-baba ve çocuk(lar) dan oluşan toplumsal birimi oluşturmaktadır.

Türkiye'de yapılan araştırmalardan en azından iki tip ailenin varolduğu gösterilmektedir (34). Bunlar geniş aile ve çağdaş (çerkeç) aile tipleridir.

Türkiye hızlı değişme sürecine karşın, kırsal kesiminde geleneksel ilişkilerin korunduğu toplumlardan birisidir. Ülkenin kırsal kesimlerinde, özellikle tarım yapılan yörelerde ailenin üretimsel rolü temel özelliştir. Kişilerin birey olarak değil, aile üyesi olarak tanındığı kırsal toplulukta, akrabalık ilişkileri, bireyin toplulukta bağlantısının ana dayanacağıdır.

Ailenin bu kuruluş biçimi, katı bir basamaklı (hiyerarşik) yapılanma gerektirir. Tüm bireylerin maddi bağımlılık ilişkisiyle bağlı olduğu aile birliği, üretim aracı olan toprağın mülkiyetine sahip aile başkanının egemenliği altındadır. Ailenin taşıdığı bu özellikten dolayı çocuk, öncelikle bir iş gücü olarak önem taşır. Böylece çocuğa bağımsız bir kişilik kazanmasından çok, genel modele uygun bir tip olarak yetiştirmek amaçlanmıştır. Başka deyişle çocuğa, çocuk olarak değil, üretken bir kişilik olarak bakılmaktadır.

Aile ve çocuğa özel bir anlam veren kırsal koşullar, günümüzde etkinliğini sürdürmekle birlikte, toplumsal yapının aileye değı-

(34) SERİM TİMUR, Türkiye'de Aile Yapısı, Hacettepe Üni. Yayınları, No: D-15, Ankara, 1972, s. 30-61.

şik bir nitelik kazandırarak, değiştiği de bir gerçektir. Özellikle iç göçler ve kentleşme yoluyla kırsallaşma çözüldürken ailenin yapısı ve işlevi de değişmektedir.

Kırsal kesimden ayrı olarak tarım dışı etkinliklerin egemen olduğu kentsel topluluk, ailenin işlevlerini önemli değişikliklere uğratmaktadır. Kent yaşamı, aileyi boyutça küçülmeye zorlamakta, çekirdek aile tipine dönüştürmektedir. Ailenin boyutlarındaki küçülme ailenin kuruluş ve işleyiş biçiminde de değişiklikler yaratmaktadır. İlkece eşlerin karşılıklı istemine dayanan bir nitelik kazanan ailede, basamaklı yapılanma yerini eşitlikçi ilişkilere bırakmıştır. Bu niteliğiyle aile, «eşler arasındaki ruhsal uyum, karşılıklı gereksinimlerin karşılanması, doğan çocukların bakılıp, büyütülmesi ve eğitilmesi (35)» işlevini üstlenmiş bir birliğe dönüşerek, çocuğa sadece tüketici bir kişilik anlamı yüklenmiştir.

abb. Kitle İletişim Araçlarının Kişilik Oluşumuna Katkıları

Kitle iletişim araçları kapsamına, yazılı basın, sinema, radyo, televizyon gibi teknolojik gelişme ürünü olan araçlar girmektedir' Bu araçlardan özellikle televizyon, sınırsız olanaklarla eğitim, iletişim ve eğlenme alanında ilk sırada yer almaktadır. Günümüzde kişiliğin oluşumunun ilk evrelerinde çocuğun ailesinden sonra karşılaştığı kitle iletişim aracı yine televizyondur. Çocuğun kişiliğinin gelişmesinde, ruh sağlığında ve eğitiminde oynadığı rol tartışma konusu olmaktadır (36).

Kitle iletişim araçlarının kişilik oluşumundaki katkısı gönderdiği iletiden ve gösterdiği kişiliklerden kaynaklanmaktadır. Çocuk izlediği kişiliklerden kendine örnek alarak, olumlu ya da olumsuz davranışlarda bulunabilir. Bununla birlikte, çocukların tümünün aynı ölçüde etkilenmedikleri, büyük kişisel değişkenliğin gözlemlendiği de bir gerçektir (37). Bu durum çocuğun, kendi kişiliği doğrultusunda etkilendiği, dolayısıyla aile ortamının yapısı ve aile içindeki iletişim ortamlarıyla yakından ilişkisini göstermektedir.

(35) TUNCER, s. 7.

(36) Bu konuda ayrıntılı olarak bkz: MERİH ZILLIOĞLU, Sinematografik Bilim Kurgu Yayınlarının Çocukların Dünya Görüşünün Oluşumu Üzerindeki Etkileri, Ana. Üni. Yayınları No: 159, Eskişehir, 1988; ATALAY YÖRÜKOĞLU, «Televizyon Çocuklar ve Saldırganlık», Kitle İletişim Araçları ve Şiddet, Hürriyet Vakfı, Eğitim Yayınları, No: 8, İstanbul, 1985, s. 67-74.

(37) YÖRÜKOĞLU, s. 68.

Televizyonun teknolojisinden kaynaklanan aile ve çocuk açısından olumlu yönleri bulunmaktadır. Bunları şu şekilde toplamak olasıdır (38):

- 1- Çocukları eve bağlar, aile bireylerini biraraya toplayarak aralarında yeni ortak ilgilerin doğmasını sağlar,
- 2- Aileler için bir kültür kaynağı ödevi görür,
- 3- Çocukları düşünmeye özendirir,
- 4- Çocukların boş zamanlarını iyi değerlendirmelerini sağlayacak ilgiler uyandırır; onların ilgi ve yaşantı alanlarını genişletir,
- 5- Çocukların estetik zevklerini geliştirir.

Televizyonun olumsuz etkilerinde düşünmek olasıdır. Televizyon izleme düşkünlüğü açısından çocukları edilgen (pasif) olmasına yol açar. Onlara etkinlikten yoksun, yaratıcı olmayan kişilik kazandırabilir. Televizyonda şiddet olaylarını içeren programların fazla izlenmesi, çocuklarda sürekli korku içinde olma biçiminde paranoyak davranışlar geliştirmesine neden olabilir. Çocukların televizyonda gördüklerini gerçek olarak algılaması, gördüklerini denemekten ve öykünmekten hoşlanmaları televizyon programlarının olumsuz etkilerini karmaşık bir duruma sokmaktadır.

Ashında değinilen olumlu ya da olumsuz yönlendirmeler, çocuğun araçlarla kurduğu iletişim sıklığına, yapılan yayın ve yayımların niteliğine, dolayısıyla ülkedeki yayın politikalarına bağlıdır.

abc. Okulun Kişilik Oluşumuna Katkıları

Kişiliğin oluşmasında gelişmesinde etken olan ortamlardan birisi de okuldur. Günümüzde eğitim denince okul, okul denilince de öğretim-öğrenim süreci akla gelmektedir. Okulun görev ve işlevleri şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Ailede daha önce başlatılan eğitim sürecini sürdürmektir. Okulöncesi evrelerde, birbirinden ayrı yön ve düzeylerde gelişme eğilimi gösteren çocuklara, ortak yaşantıdan geçirmektedir.

(38) KAMURAN ÇİLENTİ, "Çocuk ve Kitle İletişim Araçları", Çocuk ve Eğitim, Türk Eğitim Derneği Yayınları No: 3, Ankara, 1990, 55 (s. 45-67).

- 2- Çocuğun doğuştan öğrenme yetenekleriyle, sonradan kazanıp edindiği becerileri değerlendirmek, toplumun gelecekteki insangücü gereksinmelerini karşılayan bireyleri yetiştirmektir.
- 3- Bireylere, grup, toplum ve ulus olmak bilincini kazandırmaktır.

Toplumdan topluma değişiklik göstermekle birlikte, insan yaşantısının yaklaşık dörtte-biri ya da yarısı okullarda geçmektedir. Evreleri ve süresi ne olursa olsun okul ve okuldaki öğretim-öğrenim süreci toplum yaşantısının küçük bir bölümüdür. Böylece okulda neler öğretileceği ve nasıl öğretileceği gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. Çünkü, sınırlı bir zaman ve mekanda öğretmeye zaman kalmamaktadır.

Çok yakın zamana kadar, okulun öğrencilere kazandırdığı temel beceriler, okul programlarının temelini oluşturmuş ve bu beceriler 3-A ile özetlenmiştir (39):

Okuma

Yazma

Sayma gibi.

Okulların amacı sadece okuma, yazma, saymayı öğretmek olmamalıdır. Gerçi bunların öğretilmesi, bu tür becerilerle yetişmiş insanların toplum yaşamına katılıp çalışması, sorunlar üzerine düşünebilmesi, kendi başına da olsa öğrenmeyi sürdürebilmesi ve değerlendirebilmesi için gereklidir. Fakat uygulamada görülen ezberletme yöntemi ile düşünce ve değerlendirme gelişmez. Bu durum eğitimin amacı olmayıp aracı durumuna gelmektedir. Halbuki amaç, düşünülebilen, yaratabilen insan yetiştirme olmalıdır.

b. Kişiliğin Oluşum Sürecindeki Doğal Ortam ve Yaşama Ortamının Zihin Bilimi Açısından Değerlendirilmesi

Zihin biliminin yardımı ile doğal ortamda, insanların engramlar olarak, sapmaların oluşmasına ya da spiko-somatik hastalıklar açısından oynadığı rol ortaya çıkmıştır. Yapılan araştırmalar ve testler, insanın anne rahmine düştüğü andan itibaren, bütün bilgiyi

(39) BOZKURT GÜVENÇ, *İnsan ve Kültür*, Geliştirilmiş 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 327.

kaydettiğini ortaya çıkarmaktadır (40). Uyurken ya da uyanırken, bilinçsiz durumdayken bu kayıt sürmektedir. Zihin bilimi gerçekte ilgilendiğinden doğal ortamda oluşan engramda gerçektir (41).

Anne, bir yere çarptığında, anne karnındaki canlı çabalar arasında ezilir. Anne, sinir krizi geçirdiğinde ya da babanın anneye gösterdiği her ters davranışta bebekte engram alır. Bu durum, bu şekilde süregider. İnsanın zigot, embriyon, cenin evresinde aldığı engramlar tümüyle tepkiseldir (42). Çeşitli evrelerdeki; zigot, embriyon, cenin, bebek, çocuk, eril, genç, yetişkin... bütün bunlar aynı insandır.

Kadının anatomik yapısından dolayı, anne doğal ortamda insan yaşamında önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü bu ortamda anne, çocuğun doğum öncesi aldığı engramların ortak ögesidir. Bu nedenle annenin sesi, söyledikleri, yaptıkları, özellikle duygu aracılığıyla çocuğu etkiler.

Kişiliğin oluşum sürecindeki yaşama ortamında ise gözardı edilen bir nokta vardır. O da çocuk kavramının bilinmesine, çocuğun bakılmasına ya da yetiştirilmesine karşın, onun bir kişilik olarak görülmemesidir. Oysa çocuk, kendine özgü bir kişiliği olan insandır. Özellikle seçme gücü ve ayrı deneyimleri olan bir insan.

Bir yaşama ortamında çocuk, anne ya da babadan engramlar alır. Bir çocuğun tepkisel bankasının tümüyle anne ve babasının engramlarından oluştuğu ya da aldığı engramlara aynı onlar gibi tepki göstereceği anlamına gelmez. Çünkü yaşama ortamında çocuğu bilinçsizken etkileyen pekçok dış etken vardır. Ancak zihin bilimsel açıdan sapsmış anne ve babaların çocuklarını da normalden saptıracakları kesindir (43).

Yaşama ortamında çocuk, anne ve babasının bütün dramatisasyonlarıyla karşı karşıyadır. En azından anne ya da baba kendi engramlarını çocuklarına geçirirler. Çocuklar için genelde kullanılan yaramaz, şımarık kavramlar aslında çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Karar veren birim olarak çocuk, kararları engellenen, özgürlüğü elinden alınan insan olarak gösterdiği davranışlardır.

(40) HUBBARD, s. 129.

(41) a.g.k.

(42) A.g.k., 130.

(43) A.g.k., s. 134.

Sonul olarak, çocuk özgür istençli (iradeli) bir insandır. Bu insanın davranışlarındaki olumluluk ya da olumsuzluk, ona yöneltilen ya da gösterilen davranışlarla doğru orantılıdır. Çocuğun kararlarını etkileyen, başka deyişle hareketlerini kısıtlayamaz kaynağa tepkilerini gösterir.

Çocukların kazayla süt bardağını devirmesi yetişkinlerin televizyon izlerken ya da gazete okurken yaptığı gürültüler, yerlerin kirlenmesi, tepkisel zihnin acıya neden olan kaynağa gösterdiği hesaplı hareketlerdir. Bu tür davranışların çözümü nedenlerin açıklanmasında aranmalıdır.

Bu durum toplum ve kültür için de geçerlidir. Bir toplumun kültüründeki yanlış kavramlar, yetersiz bilgiler ya da uygulamalar da engramlar haline dönüşebilir. Toplum, insandaki gibi bir organa benzeyen biçimde davranarak sapma gösterebilir. Böylece toplum insanlardan oluşan bir canlı gibi gelişir ve ortadan kalkabilir.